

ĐURO ŠUŠNJIĆ: EMBERI LELKEK HALÁSZAI

Ribari ljudskih duša — Ideja manipulacija i manipulacija idejama,
Mladost, Beograd, 1984

Šušnjić munkásságát általában agyonhallgatják. Hogy miért? Erre a látszatra egyszerű kérdésre, nem könnyű felélni. Mint filozófus a filozófia és szociológia határproblémáival foglalkozik, elsősorban az eszmék világával. Nála nincs helye a kompromisszumnak, a megalkuvásnak, ami sokszor jellemtelenné teszi a társadalomtudományokkal foglalkozókat, akik különféle részérdekek előtt meghajolva, a kisebb ellenállás útján haladva elhallgatják az igazságot, és ezzel maguk is a *manipulálók eszközzé* válnak. Könyvének alcíme A manipuláció eszméje és az eszmékkel való manipuláció világosan utal a tartalomra. Már az előszóban egyértelművé válik a téma megválaszolására való törekvés, mert: „... legjobban a láthatatlan kezek hajlítanak meg bennünket...”

A könyv négy részben dolgozza fel a manipuláció témáját: I. rész: Fogalmak, feltételek, ismeretek; II. rész: A fogalom szerkezete; III. rész: Alkalmazásának területei; IV. rész: Határa és kritikája; ezáltal oly mértékben kimeríti azt, hogy belőle mint egy tankönyvből tanulhat a manipuláló és a manipulált egyaránt. Ez utóbbi, mivel a manipuláció áldozata, felfedezheti benne a védekezés módját, ami nem utolsósorban célja is a szerzőnek. Hogy állításom igazoljam, részletesebben kitérek a II. és III. rész egy-egy fejezetére.

„En vállaltam, hogy a fejüket úgy állítom be, ahogyan kell.” (Th. Mann)

A manipuláció fogalmának és folyamatának meghatározása után az olvasó képet kap ebben a fejezetben

magáról a manipulálóról, annak elméleti általános alakjáról, de nem maradnak el a gyakorlat közismert és rejtettebb típusai sem, melyeket a szerző példaként hoz fel állításának alátámasztására.

A manipuláló fogalmának meghatározásakor Šušnjić a *tekintély* fogalmából indul ki, és ez alatt egy olyan erő forrását érti, amely felé a tehetetlen egyén illetve a tehetetlen csoport bármilyen nemű segítségért fordul; ezáltal tudatosan függőségi viszonyba kerül, vagy a függőséget fel sem fogja. Tekintély alatt a társadalmi, hatalmi erő egyenlőtlen elosztását, valamint az ebből fakadó függőségi viszonyt érti, melyben megszűnik a gondolat, a viselkedés, de a hit függetlensége is. Kétféle tekintélyt (vezetést és vezetőt) különböztet meg: racionálisat és irracionálisat. A racionális tekintélyviszony lényege, hogy önmagát megszüntesse, még ha kölcsönös tiszteleten, szereteten, csodálaton, együttműködésen alapul is. A racionális tekintély célja nem a manipulációban gyökerező emberi kapcsolatot, mert tudatosan hirdeti az igazságot, míg vele szemben az irracionális tekintély tudtán kívül becsapja az embert, vagy tudatosan hazudik. A racionális tekintély a tudásra, az irracionális a hatalmi erőre épül. Az elsőt aszerint értékelik, mit mondott, a másodikat, ki mondta. Az első tanít, a második rémít. Az első annyira erős, amennyire értelmet ad, a második, amennyire megfélemlít. A vezér (meggyőző) személyes tulajdonságai, mint irracionális tekintélyé, elsősorban a következő állításban találhatók meg: első az egyenlők között. Itt azonban megjegyzendő, hogy a csoporton belül a vezért

megillető tulajdonságok között a tagok különbségeket tesznek. Objektív mércék szerint a vezér nem különbözhet tulajdonságait illetően a csoport tagjainak többségétől. Szubjektíve mégis elvárják, hogy a vezető különleges tulajdonságokkal rendelkezzen. Nagyon fontos az a momentum, hogy a vezér rendkívüli esetekben hajlandó legyen a felelősség vállalására, mert a tekintély iránti szükségérzet egyúttal a felelősség elől való menekülésből is fakad. Elvégre az is a vezéré. Mögötte megbújhatnak a gyöngék, kik sem saját lábukon járnak, sem fejükkel gondolkodni nem tudnak. Ezért élnek az irracionális tekintéllyel szimbiózisban, mintegy belőle szívja azt, ami önmagukból hiányzik. Šušnjić szerint a szellemi diktátorok ideje következik, akik nem parancsolnak, hanem tanácsokat osztogatva küldik nyugdíjba a forradalmat. A szabadságot mindinkább felváltja a mindenre kiterjedő ellenőrzés.

„Mindaddig, míg a két utolsó ember osztálytársadalomban él, az egyik lesz a vezető, a másik őt fogja követni, s az első arról fogja győztesíteni azt a másodikat, hogy mindaz a javára szolgál. Az osztályjellegű társadalom mélyen bevészte magát tagjainak tudatába és tudatalattijába, úgyhogy nyugodtan állíthatjuk, a társadalmi egyenlőtlenség bizonyos értelemben elnyomta az ember egyenlőség iránti természetes igényét. Az így szervezett társadalomban előbb fog a nép meg- mint az állam elhalni. Még nem hallottam olyan nyájáról, amely ne ment volna pásztora után. És míg él az utolsó pásztor, várhatjuk határozott hangját: „Magamra vállalom értelmük tisztítását.” (V. Hugo; 53. o.)

Az üzenet (Poruka) című fejezetben a szerző a nyelv, a szavak szerepét tárgyalja a manipulációval kapcsolatban. A szavak jelentősége az emberek életében sokrétű. Ez vi-

tathatatlan tény, mint ahogyan az is, hogy az ember történelmi fejlődése során a szavak eredeti szerepe legkevésbé a manipulációra korlátozódott. A szavak ilyen funkciójának kialakulását az osztálytársadalmak szülték, mint az uralkodás egyik, de nem utolsó hatásos eszközét. S ahogyan a civilizáció fejlődésével a nyílt erőszak alkalmazása, mint uralkodási forma, háttérbe szorult, úgy kaptak e téren mind nagyobb jelentőséget a szavak. Szavakkal legalább olyan hatásosan lehet uralkodni mint erőszakkal, ha nem hatásosabban. Ha a rafinált manipuláló szava eléri célját, melyet mint eszközt szentesít, akkor a fegyver, mint eszköz, vadászatra is szolgálhat. „Szavak segítségével észrevétlenül lehet a tömegeken uralkodni, ezért a nyelv ellenőrzésének elsőrendű a jelentősége azok számára, akik a hatalmat birtokolják.” (56. o.) De nézzük, hogy vélekedik erről E. M. Remarque *Visszatérés* c. könyvében, melyből Šušnjić idéz:

„Hát nem érted? A hazaszeretet szóba belegyömöszölték frázisaiknak moslékát, hatalom utáni szomjúságukat, álnok romantikájukat, butaságukat és kufár kapzsiságukat... és akkor nekünk mint gyönyörű ideált felmutatták... És mi hittük, hogy ez felhívás egy új, erős, nagy életre. Hát nem érted? Háborút vívtunk önmagunk ellen, úgy, hogy nem is tudtunk róla. És minden lövés, amely talált, közülünk talált el egyet. Figyelj és jól jegyezd meg: felkelt az egész világ ifjúsága, és minden országban azt gondolta, hogy a szabadságért harcol. És mindenütt becsapták és visszaéltek vele, ideálok helyett mindenütt érdekekért harcolt, lemészárolták és kiirtották egymást... Csak egyetlen harc létezik, harc a hazugság, a felszínesség, a megalkuvás ellen, a régi ellen. Megengedtük, hogy frázisaik félrevezessenek bennünket, és ahelyett hogy ellenük har-

coltunk volna, mi értük harcoltunk. Azt gondoltuk, a jövőért folyik a harc. A mi jövőnk halott, mert halt a fiatalság, amely hordozója. Mi csak a megmaradt maradék vagyunk... De az a másik él, az jóllakott és elégedett; jóllakottabban és elégedettebben él mint bármikor. Mert az elégedetlenek, a lázadók, a hírnökök elesetek érte. Gondolkozz... Egy nemzedék lett megsemmisítve. Egy nemzedéket, tele hittel, reménnyel, akarattal, erővel és tettekkészséggel, hipnotizáltak meg, úgy, hogy önmagát leöldöste, bár céljai az egész világon ugyanazok voltak.” (57. o.)

A Feltételek című fejezetben a szerző a manipuláció szocio-pszichikai feltételei után kutatva a következő témákat tárgyalja: a cselekvést, amely közepette az ember megfelekedzik önmagáról; a munkamegosztást mint a függőség forrását; a közöttek csoportjait illetve egyén öröklődését; a félelmet, mint az uralkodás eszközét, a zavarosban halászást, az ideálok kihalását és a valóság definiálásának monopóliumát.

Mindegyik téma a manipuláció sajátosságait juttatja kifejezésre, mintegy felfedve azt a pókhálószerűen megszőtt társadalmi valóságot, amelyben az emberek egymástól való függősége, a hatalmi erőviszonyok, az egyenlőtlenség, vagy a látszólagos egyenlőség létezik. A manipuláló él mindegyik lehetőséggel, hogy a fennálló egyenlőtlenséget, társadalmi igazságtalanságot és a belőle fakadó elnyomást mint status quot fenntartsa, de ha lehetőség kínálkozik, akkor azt még jobban elmélyíti, fokozza. A feltételek megváltozására a természetben ismert alkalmazkodási módokat is meghazudtoló gyorsasággal és vitalitással reagál. Az, hogy a valóság definiálására való monopol jogáról valaha is lemondjon, merő ábránd. A manipulálók a legkiválóbb kaméleonok, akiket a

történelmi társadalmi valóság termelt ki, hogy majd ők váljanak a társadalmi valóság kitermelőivé, természetesen önző egyéni érdekeiknek megfelelően. Ha kell, a történelmies is ők írják, ha kell újra írják. Nem ismernek akadályt, mégis... „Legalkalmasabb módja az emberekkel való manipulációnak az, ha egzisztenciális életfeltételeiket bizonytalanná, érthetetlené, meghatározhatatlanná, többértelművé, újjá, gyanússá teszik, tele elvárásokkal és félelemmel.” (83. o.)

A könyv III. része, a manipuláció alkalmazásának területeit veszi számba elsősorban a polgári társadalmakra vonatkozóan. A manipuláció területéhez sorolja a reklámot (mint gazdasági propagandát), mely a manipuláló a szükségletek kielégítéséből indulva ki, eljut azok mesterséges kialakításáig és kizsákmányolásáig. Így alakulhattak ki és maradhatnak csak fenn a fogyasztói társadalmak, melyek az emberi szükségletekkel való, az értelmet sokszor teljesen kizáró, mindent átfogó manipulációra épülnek. A divat, különféle hóbortok, extrémizmus tudatos és tudat alatti megnyilvánulásai (műanyag és coca-cola generációk) nem létezhetnének, ha a legkülönfélébb „lelki szabók”, igénycsinálók és „modern varázslók” erről nem gondoskodnának, ha kell, a legagyafurtabb módon is. De a gazdasági, a tőkés érdekek mindezt megkövetelik, ... a kör bezárul. Nincs gazdaság manipuláció nélkül, ... mintha ez lenne a dolgok természetes rendje?!

„Ha az emberek körültekintőbbek lennének, nehéz lenne bármit is eladni... Ha mindannyian logikusan gondolkodnánk, a gazdaság nem maradhatna fenn, és ebben van a szörnyű ellentmondás. Ahhoz, hogy gazdaságilag úgy létezzünk, ahogyan létezzünk, minden erőnkkel arra kell törekednünk, hogy hülyék marad-

junk.” (144. o.) Vagy ugyanez egyszerűbben: „Kevesebb ész, nagyobb üzlet.” (144. o.) „Az ígéret minden reklám szíve-lelke. A betegeknek nem gyógyszert, hanem a gyógyulás reményét adja el; a nőknek nem krémet, hanem az örök szépség reményét... Így sikerül a reklámnak nem várt kapcsolatot létrehoznia a nagyobb emberi ideálok és a legalantasabb üzleti érdekek között. A reklám kizsákmányolja a fájdalmat, a félelmet és vágyat, mint ahogyan kizsákmányol minden egyéb forrást, ami hasznot hajt.” (145. o.) Így jutott el lépésről lépésre az emberiség a kőbaltától a reklámig.

„...*hogya a szellem világába oligarchiát vezessen be.*”

(K. Marx)

A propaganda a manipuláció olyan területe és egyben hatásos eszköze, amellyel a fennálló rendet, a társadalmi rendszert őrzi a manipuláló. A propaganda révén igyekeznek elhitetni a tömeggel, hogy az ő érdeke és a tömegérdek közös, sőt általános érdek. Ez a szemfényvesztés — mutat rá helyesen a szerző — a lényegét tekintve abból áll, amit mint igazságot elhallgat, és nem abból, amit állít. Ez a folyamat a szellem ravaszságával igyekszik az osztálytársadalmakat fenntartani a status quot. A tömegkommunikációs eszközök naponta árasztják el a tömegeket az uralkodó réteg, osztály által hirdetett egyetlen társadalmi igazsággal, ezáltal terelve el a tömeg figyelmét az égető társadalmi problémákról, szociális helyzetéről, sajátos érdekeiről stb. Ezen fáradoznak éjjel nappal, nem sajnálják az energiát, anyagi eszközöket, hisz a hamleti kérdés állandóan fejük felett lebeg. Jelszavuk: *Lenni*, a hatalmat birtokolva. Így a társadalmi igazságok csak válságos időkben törnek felszínre, mint az elfojtott ellent-

mondások és konfrontációk feltöltődött ballonjai. Ezekben az időszakokban, ha erejükből telik, ha a lényegét nem is — propagandát változtatnak. A történelem számtalan példával támasztja alá ezt az állítást. A politikai eszmék és álláspontok áruként szerepelnek a manipuláció piacán. A hivatalos véleményeknek igyekeznek mindenáron megnyerni a közvéleményt. Ha nem megy tudatosan, talán sikerül tudat alatt.

„Sikerül-e az emberi lélek halászáinak lelkünkéből kitörölni a szabadság, egyenlőség és humanizmus gondolatát, és helyébe újakat írni: engedelmességet, hierarchiát, tekintélyt? Egy biztos, több esélyük van rá, hogy az általuk elhintett magok gyökeret verjenek, mint a humanista tudósoknak, filozófusoknak, művészeknek... Ez utóbbiak nem a kis ember nyelvén beszélnek, nem mennek a tömeg közé, nem ígérnek semmit; az egyetlen, amit felkínálhatnak az igazság, amelyet a tömeg nem ért, amelyetől fél.” (155. o.) „Ők engem nem értenek — nincs szám ezen füleknek.” (Nietzsche)

„*Valamikor a szellem isten volt, majd emberré lett, most meg még szemét léssen.*” (F. Nietzsche)

Sušnjić a könyvek Indoktrináció című fejezetében abból a tényből indul ki, hogy a gondolkodást, hiter és viselkedést a fiatalok tanulással sajátítják el. Ahogyan járni, úgy gondolkodni is tanul a gyermek. A manipuláció paradicsomának is nevezhetjük az oktató-nevelő rendszert, amelyben a kritikai, bíráló szellemmel még nem rendelkezők az első instrukciókat kapják felkészülés az életre alapon. A fennálló társadalmi rendnek, hatalmi erőviszonyoknak mi sem fontosabb, mint időben hozzáfogni önnön újratermeléséhez, meghosszabbításához. Erre a legmegfelelőbb időszak a még éretlen, tu-

dással nem rendelkező, de arra éhes gyerekkor. Így jönnek, jöhetnek létre a megrendelésre gyártott generációk, amelyek később híven szolgálják a meglevő rendet, hisz kritikai szellemre egykönnyen nem tehetnek szert. Arra már nem tanítják őket. Sőt kételkedni a „fennkölt” rendszerben eretnekségnek számító bűn.

Az indoktrináció alapvető eszköze az iskola. Szolgálja is kellő igyekezettel, negatív kaderszelekcióval, szakbarbárokkal, reformok reformjainak reformjaival. „A szellemi ruházat szabói az iskolarendszeren keresztül igyekeznek a fiatal nemzedékekből jókedélyű robotokat csinálni, akiknek „boldog tudatába” csak azokat az eszméket (szimbólumokat) táplálják be, amelyek a fennálló rendszer jobb működését segítik elő. Ezek a cenzorok, kik a gondolatokat lánccon vezetik, a történelemből azokat a szimbólumokat válogatják össze, amelyekből kialakult minden tűz, tehát mentesültek a forradalmiságtól, így megszűnik a veszélye annak, hogy az ifjak fejében vad és dacos elhatározások szülessenek. A viselkedés-technológia feltalálta a módját annak, hogyan lehet vereséget nem mérve rájuk legyőzni őket és hogyan megtörni anélkül, hogy fájdalmat okoznának nekik.” (159. o.)

„...alantas bókok a szenvedélynek...” (K. Marx)

A szórakoztató ipar olyan terület a manipulációnak, ahol a legkülönbözőbb módon használják ki az emberi ösztönöket, szükségleteket, a minél nagyobb profitszerzés céljából. A manipuláló eszköztárában itt megtalálhatók a legalantasabb eszközök, módok a szexuális perverzítástól a mindenre kiterjedő giccsig. A valóságtól — önmagunktól — való menekülés a manipuláló malmára hajtja a vizet, leegyszerűsíti, megkönnyíti a dolgát. Az elidegenült em-

beri társadalomban a szórakozás szinte célként lebeg az emberek, a tömeg előtt. A szórakoztató ipar feladata, hogy a fennálló úrt kitöltse, az indulatokat levezesse, a szürke, taposómalomszerű életet rózsaszínűre fesse. És mindezt busás haszonért cserébe a hazug álomszerű valótlan-ságért. Ha esetleg valaki ebből a „mámorból” felébredne, ott a „lát-hatatlan kéz”, hogy visszarántsa.

„A szórakozás és álom iparosítása legtöbbször a társadalmi veszélyek és válságok első jelentősebb előjele, amelynek pszichikai kísérője a rettegés és bizonytalanság.” (167. o.) „Minél több a gond és rettegés — annál nagyobb szükség van a szórakozásra. Az emberek félnek önmaguktól, ezért nem tudnak egyedül szórakozni, csak tömegben, belőle merítik a biztonság és a sorsközös-ség érzetét.” (168. o.) „Az öröm elragadó muzsikájából könnyen kihallható a halál melódiája.” (Sorel)

„A vallás kritikája azzal a tanítással végződik, hogy az ember a legfőbb lény az ember számára, vagyis azzal a kategorikus imperatívusszal, hogy fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény, azokat a viszonyokat, amelyeket legjobban annak a franciának a felkiáltásával jellemezhetünk, aki egy kutyaadó terobevételekor így szólt: Szegény kutyák! Úgy akarnak veletek bánni, mint az emberekkel!”

(Karl Marx)

Đuro Šušnjić humanitásához nem fér semmi kétség. Erről könyvéből is meggyőződhet minden olvasó, aki a mélyebb társadalmi összefüggésekhez szükséges kritikai értelemmel ren-

delkezik. Sőt szerintem könyvének az az elsődleges célja, hogy az olvasóban kialakítsa, továbbfejlessze a kritikai szellemet. Hogy témájául a manipuláció bírálatát választotta, az sem véletlen, hisz ebben látja az emberre, emberiségre leelkedő legnagyobb veszélyt (ellenséget). A manipuláció hatásának határa attól függ, mekkora kritikai szellemmel találja magát szemben a manipuláló; mennyire igény, létszükséglet a mai ember számára az egyéni szabadság — az a feltétel, amely egyben alapja minden ember szabadságának, magának a társadalom szabadságának is. Mint már írásom elején utaltam rá, e könyvből tanulhat mind-

két szembenálló fél, de elsősorban a manipuláltak részére íródott. Ez is egy lehetőség a manipuláció elleni oly szükséges védekezésre, amennyiben az ember nem csak a szabadság látszatát, hanem magát a szabadságot akarja, de legalább azt, ami abból még megmaradt a nem egyenrangú ellenfelek küzdelmében.

Fel szeretném még hívni a figyelmet a könyv nyelvezetére és stílusára, ami külön élményt jelent az olvasónak. Hozzá csak Nietzsche és Fromm nyelvezete hasonlítható. Legjobb, ha az olvasó erről személyesen győződik meg.

SÁFRÁNY FERENC

SZÉKÁCS JÓZSEF: SZERB NÉPDALOK ÉS HŐSREGÉK

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Másfél évszázaddal ezelőtt, 1836-ban jelent meg Székács József műfordításkötete a Szerb népdalok és hősrégék, amelynek most impozáns hasonmás kiadásával ajándékozta meg az olvasót az újvidéki Forum Könyvkiadó. Az ízléses könyvegyütteshez két tanulmány tartozik: Szeli István jugoszláviai magyar és Vujićsics D. Sztoján magyarországi szerb irodalomtörténésznek a kötetéről szóló kétnyelvű értekezései. A vállalkozás egyszersmind az eredeti szerzőjét, a világhírű szerb népdalgyűjtőt, Vuk Stefanović Karadžićot is ünnepli, megemlékezésül szolgál születésének kétszázadik évfordulójára.

Miként a 150 évvel ezelőtt napvilágot látott könyv új szakaszt jelentett a reformkorban kiszélesedő magyar—szerb irodalmi kapcsolatokban, úgy a két nép fiainak mostani közös vállalkozása szép példája a művészeti-kulturális közkinccs jegyében történő együttműködésnek. Székács műve volt az első magyar

könyv, amely a szerb, sőt a délszláv irodalomból megjelent. A kitüntetett figyelmet e gyűjtemény mindenekelőtt szellemiségével érdemli meg, amely a Duna mentén élő nemzetek között olyan megbecsülést, szeretetet jelez, amely e korban is ritka jelenség volt, később még inkább.

Székács József előszavának végén a reformkor legjobb törekvéseit szóltatta meg, amikor könyvét így prezentálta az olvasónak: ... a munka ajánlva van a szerbeknek: Dunán, Száván túl, szomszédainknak. Kik utolsó harcaikban Európa méltó figyelmét vonák magokra, kik a mostani békenapokban szép jövőnek lépdelnek elejébe. Ajánlva van a szerbeknek, Dunán, Száván innen, testvéreinknek ...

Az antológia megjelenésekor a szerb népköltészet hazai recepciója már meglehetősen hosszú múltra tekinthetett vissza. A Hasanaginica-nak, a szerb népi költés tragikus hangú remekének fordítása Kazinczy